

MATERIALISME, VITALISME, RACIONALISME. ELS TRES ORDRES DE LA REALITAT SEGONS A.-A. COURNOT

Carles CASCANTE I SERRATONA

MATÉRIALISME, VITALISME, RACIONALISME (M.V.R.)

Fou escrit per A. A. Cournot l'any 1875,¹ tres abans de la seva mort. Pel seu caràcter de resum de tota la filosofia anterior de l'autor, se l'ha designat com el seu «testament filosòfic». Com la resta de les obres de Cournot, sobretot les filosòfiques, passà força desapercibuda a la seva època. Fou poc llegida, i, en conseqüència, les reedicions i les traduccions d'aquesta, així com de les altres obres, escassejaren, fins que es decidí emprendre l'edició de les seves Obres Completes que està actualment en curs.

¹ COURNOT, Antoine-Auguste: *Matérialisme, vitalisme, rationalisme. Étude sur l'emploi des données de la science en philosophie*. Editat per Claire Salomon-Bayet, París, Librairie philosophique J. Vrin, en coedició amb el C.N.R.S., 1979, XIV-272 pàgines, dins *Oeuvres complètes* de A.A. Cournot sota la direcció d'André Robinet.

Aquest volum és el que figura com a cinquè en el pla general de l'edició de les Obres Completes de Cournot, que constarà de catorze volums, dels quals quatre ja han aparegut, mentre que la resta es troben en premsa o bé en preparació. Heus aquí la llista completa tal com figura a la contraportada de *Matérialisme, vitalisme, rationalisme*:

- I. *Exposition sur la théorie des chances et des probabilités*, per B. BRU (en preparació).
- II. *Essai sur les fondements de nos connaissances et sur les caractères de la critique philosophique*, per J. C. Pariente, 1975.
- III. *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*, per Y. Belaval (en premsa).
- IV. *Considérations sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes*, per A. Robinet, 1973.
- V. *Matérialisme, vitalisme, rationalisme. Étude sur l'emploi des données de la science en philosophie*, per Cl. Salomon-Bayet, 1979.
- VI. *Pièces philosophiques et correspondance*, per A. Robinet (en preparació).
- VII. *Des Institutions d'instruction publique en France*, per A. Kremer-Marietti, 1976.
- VIII. *Principes de la théorie des richesses*, per G. Jorland.
- IX. *Revue sommaire des doctrines économiques*.
- X-XIV. *Traité scientifiques*, per B. Bru, P. Costabel, P. Dugas et R. Taton (en preparació).

El gruix considerable del conjunt de les obres de Cournot fa especialment remarcable l'aparició de *Matérialisme, vitalisme, rationalisme* en el sentit que proporciona la visió de conjunt més recixida que Cournot ens donà del seu pensament. Sense demanar un recorregut previ per la resta de les obres (M.V.R.) ens permet fer-nos càrrec d'un pensament d'una gran riquesa i d'una sorprenent originalitat, que gosariem valorar molt més del que hom fa habitualment si ens atenim al lloc reduït, generalment insignificant, que Cournot ocupa en les històries de la filosofia. Això ens portaria a qüestionar, fins i tot, un cert oblit de tot un moviment filosòfic que s'esdevé al llarg de la segona meitat del segle XIX a França.

Sembla que el centre del món filosòfic que França constituïa al segle XVII s'hagi desplaçat, al segle XIX, a Alemanya. Per això mateix ens demanem si hi ha una base que permeti entreveure una possibilitat, per petita que sigui, de proposar aquesta revisió de l'apreciació per part de la història, del pensament de Cournot així com de la filosofia que tenia per context.

Tot i que els grans problemes romanen, en filosofia, com en tantes altres activitats, els centres d'interès canvien amb el temps. Moltes vegades el que s'esdevé és que es reprenen temes oblidats, o que es recuperen velles solucions. A.A. Cournot ens proposa distingir entre la filosofia i la ciència, entre altres criteris, pel fet que, en filosofia, els antics sistemes sovint es tornen a fer reviure sense contrasentit, al contrari que en ciència, on el progrés bandeja l'error per sempre més.

Aquest caràcter de la filosofia difumina molt la frontera amb la seva pròpia història. Propicia l'existència de modes, de preferències legítimament variables a l'hora de dirigir l'atenció cap als diversos pensaments que han anat obrint el camí de la història de la filosofia fins als nostres dies. La relació que la filosofia de cada moment manté amb la seva pròpia història és perfectament reversible, i, en conseqüència, les modes afecten la història de la filosofia a través de la filosofia des de la qual aquella s'escriu. Malgrat tot, difícilment un pensador de vàlua pot passar gene-

ralment desapercebut per a la majoria dels historiadors de la filosofia, o ésser sistemàticament avaluat de forma injusta. Les preferències, les modes oposades, sembla que, a la llarga, han de contrarrestar-se mútuament. I si, potser, en un sol historiador de la filosofia no es veu gens clar, en l'efecte conjunt de tots ells podem creure que cada pensador tindrà, aproximadament, el lloc que li correspon.

Per consegüent, per explicar-nos la insuficient apreciació del pensament de Cournot i del moviment filosòfic francès de la segona meitat del segle XIX, hem d'anar a trobar les raons en les característiques mateixes de l'obra de Cournot, així com del desenvolupament de la filosofia a França a la mateixa època.

Les trenta-sis rúbriques sota les quals F. Ravaisson catalogava el pensament del seu temps, al *Rapport sur les progrès de la philosophie en France au XIXème. siècle* (1867), donen una idea de la multiplicitat ingent de les tendències que s'hi trobaven presents. No obstant això, positivisme i espiritualisme, sota el pes d'A. Comte i de Maine de Biran, respectivament, s'hi revelaven les dues opcions fonamentals que dominaven el panorama. Ravaisson preconitzà una síntesi d'ambdues direccions, l'adveniment d'un positivisme o d'un realisme espiritualista, donant les grans línies de la filosofia de la naturalesa que l'havia de caracteritzar. Les resonàncies de la «Naturphilosophie» de Schelling motivaren, més tard, Bergson a matisar en un article recollit a *Le pensée et le mouvant* aquesta pretesa influència.

La repercussió del *Rapport* de Ravaisson fou enorme. El mateix Bergson, al discurs de recepció a l'Acadèmia, reconeixia que vint promocions l'havien sabut de memòria. La seva importància creix a mesura que els pensadors posteriors el prenen com a punt de referència. Se'ns revela imprescindible per a orientar-se en aquesta variada ebullició de la filosofia de la segona meitat del segle XIX a França, tan difícil d'avaluar. Així veiem com, en la línia de l'esbós de la filosofia de la naturalesa del *Rapport*, *Le fondement de l'induction*, la tesi que J. Lachelier presentà l'any 1871, hi venia a afegir de la

seva contribució. I E. Boutroux, l'any 1874, amb la seva tesi *De la contingence des lois de la nature*, segueix el mateix fil.

El *Rapport* ja es referia a l'obra filosòfica de Cournot que aleshores es coneixia, *l'Essai* de 1851. *Matérialisme, vitalisme, rationalisme* palesa, a través de l'evolució del pensament de Cournot, la referència implícita al *Rapport* de Ravaisson. Positivisme i espiritualisme constitueixen per a Cournot el marc més adient per a confrontar el seu propi pensament a l'hora de donar-ne un darrer resum. Les al·lusions són, però, escasses i molt velades. La més explícita, precisament, és la que adreça a l'espiritualisme per desmarcar-se'n a l'apartat final sobre l'àmbit de l'ànima, de l'esperit, que ell designa, introduint un neologisme, «transrationalisme». *M. V. R.* no és una obra per a polemitzar amb cap de les dues opcions. És, fonamentalment, una aportació original que no entra en cap de les dues etiquetes, ni en una síntesi d'ambdues, malgrat rebre'n la influència. Com el període dins del qual s'emmarca, la filosofia de Cournot és difícil d'apreciar. La varietat que la caracteritza la fa dispersa. No es pot trobar una fórmula per a facilitar la comprensió global del projecte.

La lectura de *M. V. R.* sorprèn. Costa de fixar-se en la idea o les idees centrals que el vertebrèn. El detall dels innumbrables exemples moltes vegades confon. Per altra banda, més aviat despista, d'entrada, la mena d'exemples que es van a buscar. Només quan tenim present la contribució important de Cournot en el camp de les matemàtiques, els seus treballs sobre càlcul de probabilitats, comencem a entreveure el veritable perfil de la seva proposta. La seva tasca com a inspector general d'estudis ens fa entendre, a més a més, la seva passió per l'exemple. En aquest sentit, no es pot oblidar la seva obra pedagògica sobre les institucions d'instrucció pública a França. Però el balanç de Cournot com a científic no s'acaba en la matemàtica pura. Convé recordar que fou un dels fundadors de l'economia matemàtica. I que, per tant, les seves aportacions matemàtiques, sobretot en el càlcul de probabilitats, eren concebudes atenent a la seva aplicació a la realitat.

Si és que cal posar-li alguna etiqueta, no estariem pas en desacord amb la de «probabilisme racional» que F. Mentré proposa per a la filosofia de Cournot. La centralitat de la idea de probabilitat a *M.V.R.* no es descobreix, però, tot seguit. És evident que si hom ha llegit les tres obres filosòfiques anteriors, l'*Essai* (1851), el *Traité* (1868) i les *Considérations* (1872), ja s'espera des de les primeres pàgines. Tanmateix, si es llegeix Cournot per primera vegada, amb la nova ordenació de les seves idees que fa a *Matérialisme*, fins a la quarta secció del llibre hom no es pot fer càrrec de la intenció darrera de l'autor.

M.V.R., per consegüent, requereix una lectura seguida, global. Cal arribar al final per a projectar-lo retrospectivament sobre tot el que s'ha anat dient abans. I si pot ser, convé contrastar *M.V.R.* amb les obres anteriors. Tot i que Cournot es repeteix en els exemples, el desenvolupament de moltes idees a *M.V.R.* és insuficient, massa breu. Sovint, és una al·lusió que demana una ampliació. El caràcter de resum domina tota l'obra. Ara bé, no obstant ésser un resum de la producció filosòfica anterior, *M.V.R.* és, respecte a tot el seu conjunt, inesperadament renovador. L'horitzó fins aleshores fonamentalment matemàtic de Cournot es troba palesament alterat.

La secció del llibre que Cournot anomena «vitalisme» és especialment remarcable. Al costat de la idea de probabilitat es destaca la idea de vida que l'autor ressalta al dedins del seu propi sistema, donant-li un paper preponderant. La lectura de Cl. Bernard, amb referència expressa, així com altres lectures de biòlegs o de naturalistes no tan clarament consignades, li han fet, sens dubte, el seu efecte. El *Rapport* de Ravaison ja feia ressò de l'obra de Cl. Bernard, de la importància de la seva tasca mèdica i biològica, de la transcendència per a la filosofia de la seva proposta del mètode experimental. Les lliçons que es dedicaven a la biologia dins del *Cours de philosophie positive* d'A. Comte posaven de manifest la vinculació del positivisme amb el vitalisme. Un dels estudis que G. Canguilhem dedica a Comte es proposa presentar-lo com un representant de l'escola de Montpellier. Certament, la pretensió de fer de la

biologia una ciència positiva, amb un objecte propi, irreductible a la física i a la química, malgrat estar-hi en relació en molts aspectes, recull la reivindicació vitalista de l'especificitat de la vida. Si en Cl. Bernard aquesta herència vitalista es trobava molt matisada, en Cournot, com en Comte, àdhuc més i tot que en les seves lliçons de biologia, torna a trobar-s'hi a primer pla.

La tercera secció del llibre dedicada a presentar la transició del vitalisme al racionalisme ens acaba de convèncer de la reorientació de la filosofia de Cournot. La sociologia se'ns apareix com una biologia social, per oposició a la física social de Comte. La mateixa secció de vitalisme, a més a més, contribueix especialment a fer-nos veure com al llarg de la lectura de *M.V.R.* va prenent relleu el subtítol que el llibre porta. I, de passada, ens ajuda a entendre el títol principal, els tres temes que, a la seva època, P. Janet jutjava que predisposaven a creure que encapçalaven el que havia de resultar el desenvolupament d'una síntesi incomprendible de tres filosofies radicalment diferenciades. *Matérialisme, vitalisme, rationalisme* es va confirmant, tal com el seu subtítol anuncia, com un «estudi sobre la utilització de les dades de la ciència en filosofia».

Cournot pretén que la seva filosofia estigui al dia, que incorpori els resultats de la ciència del seu temps. L'assimilació d'aquestes idees no és, però, directa. Són sospesades i criticades. La secció de vitalisme ens mostra a través de la discussió de les idees transformistes i evolucionistes de Lamarck i de Darwin, la funció crítica que la filosofia sempre pot encarnar enfront de la ciència més o menys constituïda. *M.V.R.*, com diu a la introducció la seva editora Cl. Salomon-Bayet, demarca el territori del qual a partir de 1906, en el pla d'estudis francès, serà designat epistemologia de comptes de filosofia de les ciències. No s'ha d'oblidar que *M.V.R.* fou durant molt de temps un dels textos de l'assignatura.

A l'hora de donar el resum de tota la seva obra, a través del subtítol de *M.V.R.*, Cournot posà l'accent en el caràcter epistemològic que presideix tot el conjunt. Aquest caràcter epistemològic global és el que ha

d'evitar que el títol ens enganyi. No ens trobem al davant d'una síntesi de tres sistemes o corrents filosòfics aparentment tan oposats. El títol de *Materialisme, vitalisme, racionalisme*, bandejat aquest prejudici, expressa molt bé el que després es va configurant a mesura que l'obra avança els tres ordres o els tres nivells fonamentals de l'ordre, que constitueixen per a Cournot el conjunt de la realitat. En aquesta direcció, el que Cournot vol dir és que, a la concepció, des de la filosofia, de cadascun dels tres grans ordres de la realitat, s'incorporin les dades que les ciències que tenen per objecte principal aquests àmbits ens proporcionen.

Sense desmerèixer la seva intenció, hi reconeixem una inspiració en la classificació comtiana de les ciències que tenia per base una classificació dels fenòmens segons la seva complexitat. Per això la veritable dimensió de la seva originalitat només es pot avaluar a través de la comprensió de la peculiar concepció que té Cournot de la idea d'ordre, en relació al probabilisme bàsic que professa. La idea d'ordre, de la raó de les coses, amb la seva contrapartida, la idea d'atzar, són com els dos centres de força des dels quals es configura el camp del que s'ha anomenat el seu probabilisme racional.

«Ordre i progrés» era el lema d'A. Comte. Per a copçar la novetat de les redefinicions d'ambdós termes, que Cournot introdueix, n'hi ha prou amb la constatació de la disparitat dels interessos d'A. Comte i d'A.A. Cournot.

Ordre i progrés per al fundador del positivisme són concepcions directament o indirectament relacionades amb la seva sociologia. L'ordre positiu que sempre té en vista és un ordre social. El progrés que en darrera instància compta és el progrés de la societat.

Amb Cournot la idea d'ordre té un abast cosmològic. Es tracta d'un ordre, o d'uns ordres, en diversos nivells, de la realitat. El progrés que motiva més les seves reflexions és un progrés del coneixement, del nostre coneixement sempre relatiu de l'ordre absolut i darrer de la realitat. Amb propietat, és un progrés de les ciències. La filosofia, si progressa, només ho fa a través de la seva relació amb les ciències, segons la definició que en dona Cournot: «l'esperit que es dedi-

ca en les ciències, en la història i a tot arreu, a penetrar la raó de les coses, a posar-les en l'ordre més propi per a mostrar com procedeixen racionalment les unes de les altres». Per aquest motiu convé insistir en el fet que, per apreciar millor el llibre de *M.V.R.* cal repasar-lo, un cop llegit, des d'aquesta perspectiva epistemològica que el darrer apartat de la secció final del racionalisme, dedicat a l'examen de la relació entre la filosofia i la ciència, consolida expressament.

S'ha de desfer, també, un possible malentès. No és només el territori corresponent a la secció del racionalisme el que és susceptible de ser racionalitzat. La raó penetra la vida i la matèria. Els tres ordres o els tres nivells de l'ordre de la realitat són, a la vegada, els tres territoris de la racionalitat. La raó també es troba ordenant, explicant els seus propis productes racionals. Al costat de les idees dels fets materials i vitals, hi ha idees de les idees, lleis o conceptes més generals que en subordinen un gran nombre d'abast més restringit. De la matèria a la raó, passant per la vida, l'ordre de la realitat es jearquitza. Entre la matèria i la vida s'hi revela una discontinuïtat. Malgrat que es contempla el món físic com l'esquelet, la bastimentada que sosté l'edifici del món de l'organització, de la vida, el pas d'un ordre a l'altre es fa a través d'una zona d'ombra. Les relacions d'engranatge entre els dos ordres no fan oblidar que hi ha un salt difícil d'explicar. El pas de la matèria a la raó, a través de la vida, constitueix, per una altra banda, el pas del fet brut, de la dada sensible, material, a la idea, a la concepció formal.

Matèria i forma, la realitat del fet i la racionalitat de la idea s'articulen d'una manera que recorda Aristòtil, tal com ens ho fa veure G. Milhau en un dels seus estudis sobre Cournot, conjuminant la perspectiva cosmològica amb la perspectiva epistemològica. La proporció de matèria i de forma, d'atzar i d'ordre, de la dada històrica contingent i de la dada teòrica necessària determina tota la gradació jeràrquica dels ordres o dels nivells de l'ordre de la realitat. Però també afecta el nostre accés, el coneixement per part nostra d'aquest ordre. La polèmica de fons amb la psicologia de Condillac ofe-

reix un dels punts més interessants, en aquest aspecte, per a constatar la pròpia evolució de Cournot. L'element social apareix a *M. V. R.* com a indispensable perquè es pugui efectuar el pas de la vida a la raó. El salt de l'animal a l'home només es pot entendre de resultes de la inserció de l'home en un organisme social. La biologia es projecta sobre la sociologia. La biologia social de Cournot té la pretensió, enfront de la física social de Comte, de presentar la vida de la societat, com la vida dels éssers vius, menys reductible a una forma, a una teoria, a un ordre, per la major proporció de matèria, d'història, d'atzar irreductible que hi intervé.

La idea d'ordre es configura com el nus gordià de la filosofia de Cournot. Totes les altres concepcions surten d'ella i totes hi van a parar. L'ordre real de les coses, —que és diferent de l'ordre lògic a través del qual pot ser articulat pel nostre pensament—, equival a la seva racionalitat. La raó és la facultat de l'ordre. Per això la idea d'ordre de les coses és la idea de la raó de les coses. La idea d'ordre és la base de la crítica filosòfica a la qual s'han de sotmetre totes les altres idees, àdhuc les teories científiques. És l'única idea que no necessita control, ja que es controla ella mateixa a través de l'exercici de la facultat de la raó. Tota idea ha d'estar d'acord, s'ha de sotmetre el caràcter ordenador de la facultat de la raó de la qual emana. Es jutgen les idees científiques o filosòfiques —de nombre, de quantitat, de força, de matèria, de vida— atenent a l'ordre que introdueixen en la concepció de la realitat.

Proposaríem entendre la relació entre la raó ordenadora i la idea d'ordre a la manera com Kant, en la «*Dedució Transcendental*» (dins de l'«*Anàlisi dels principis*» de la *Crítica de la raó pura*), concep la relació entre el focus unificador, l'apercepció pura, i la síntesi transcendental de la imaginació pura. Podríem dir, seguint aquest aventurat paral·lisme, que, així com la síntesi transcendental de la imaginació constitueix com un model que l'activitat unificadora de l'apercepció pura ha de tenir present en tota síntesi de la diversitat del sensible a través de les categories així també la idea d'ordre de la realitat, de la raó de les coses —l'ordre darrer i

absolut de la realitat—, funciona com un model destinat a ser tingut constantment en compte per part de la raó en la seva activitat ordenadora de la realitat.

La tasca ordenadora de la raó reverteix en un progressiu coneixement, cada vegada més aproximat, més probable, de l'ordre absolut i darrer de la realitat. La certesa absoluta, no ens és donat, però, d'assolir-la mai. El pas del fet a la idea a través de la imatge, la confiança en la racionalitat de la realitat, topa, a més a més, amb l'inconvenient de la discontinuïtat del llenguatge. Ni tenim un accés directe a l'ordre absolut de la realitat, ni estem dotats per a poder-lo expressar adequadament per via indirecta. Amb més o menys propietat a l'hora de referir-se a la distinció kantiana entre fenomen i noumen, es dibuixa el contorn de la idea cournotiana d'un progrés indefinit del nostre coneixement, de les nostres propostes d'un ordre relatiu, que es van corresponent cada vegada més amb l'ordre absolut, real i darrer. Aquesta concepció ens anima a proposar una comparació, la definitiva i última, per a enfocar la lectura de l'obra de Cournot.

La filosofia de Cournot, a través del caràcter central de la idea de probabilitat, recupera en molts aspectes una vella solució. Entre el dogmatisme i l'escepticisme, el llibre de V. Brochard sobre els escèptics grecs reivindica la penetrant posició dels probabilistes de la Nova Acadèmia, sobretot de Carneades. Al mateix temps, constata l'oblit, la insuficient o l'equivocada apreciació que en general la història de la filosofia els hi ha dispensat. Malgrat tot, Brochard no dubta a considerar explícitament, en la conclusió del seu llibre, Carneades com un avant-passat de Cl. Bernard.

Nosaltres, inspirant-nos-hi, voldríem emparentar Carneades amb Cournot. Aprofitant-nos del paral·lisme que es pot establir, demanaríem que la rehabilitació o la revalorització que preconitzava Brochard per als probabilistes grecs es fes extensiva a Cournot, atès l'oblit o la insuficient apreciació de què també ha estat objecte.

En aquest sentit, l'etiqueta de «probabilisme racional», que F. Mentré proposa per a

la filosofia de Cournot, és un encert. D'entrada, perquè ressalta la seva actualitat, donat el caràcter probabilista que la ciència té cada vegada més. Sobretot, però, és especialment lloable pel fet que, a través de la seva utilització per a designar la filosofia de Cournot, convida a trobar en els probabilistes

grecs, en Carneades, la millor orientació prèvia per a abordar la lectura de *Matérialisme, vitalisme, rationalisme*, així com de qualsevol de les altres obres filosòfiques de Cournot amb la seguretat que no se'ns escaparà el que constitueix al nostre entendre la seva intenció darrera.